

עבודת ה' או עבודת הצדיק?
מתוך "ליקוטי שמואל"
מלקט ועורך ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

עבודת ה' או עבודת הצדיק? על הסכנה בהערצת הצדיק בחסידות

הרב משה כהן מרצה בתחום המחשבה היהודית

בתקופה האחרונה, התפרסמו כמה מקרים, בעיקר בחוגים חסידיים, של חינוך לביטול עצמי מוחלט לצדיק. חינוך זה נשען על תשתית רעיונית עמוקה, אך הוא מסוכן מאד. אסור לנו לטשטש את ההבחנה בין האדם לבין הקב"ה.

מכיוונה ועד היום מעוררת תנועת החסידות נהייה רבה אחריה לצד התנגדות עזה בחלקים נרחבים של היהדות הרבנית. במאמר זה אבקש להתמקד באחד ההיבטים הבולטים ביותר של החסידות וגם השנויים במחלוקת: מעמד הצדיק, האדמו"ר, בחסידות.

לצדיק תפקיד מרכזי מאוד בעבודת ה' החסידית, וסביב דמותו ישנה הילה הגובלת לעתים ביחס של האלהה, כביכול הוא ייצוג של הא-לוקות עצמה עלי אדמות. במאמר זה אסביר מה הקשר בין נתיב עבודת ה' בחסידות לבין מעמד הצדיק. אבהיר כיצד תורת הא-לוקות שמציעה החסידות עושה את הצדיק להתגלמות ממשית של הא-לוקות. לאור זאת אצביע על הסכנות בטשטוש החיץ שבין האדם לא-לוקים.

חידושה של החסידות

המונח "חסידות" מתפרש באופנים רבים, בערך כמניין הזרמים והקהילות המזוהים אתו. עם זאת, יש הסכמה על כך שהרעיון המרכזי העומד בבסיסו הוא כי הנוכחות הא-לוקית קיימת ביקום כולו וכי אין הוויה אחרת מלבדה. בלשון המחקר נקרא רעיון זה אימננציה של הא-לוקות. רעיון זה עומד בניגוד לתפיסות שמרניות יותר, הרואות בא-לוקות עניין טרנסצנדטי, שמעבר לעולם, מחוצה לו.

בכתבי בעל "תולדות יעקב יוסף", רבי יעקב מפולנאה, תלמיד הבעש"ט שהיה הראשון להפיץ את תורתו ולפרסמה בדפוס, מופיע משל יפה הממחיש רעיון זה בתמציתיות:

משל שהיה מלך אחד שעשה כמה מחיצות וחומות, זה לפנים מזה, על פי אחיזת עיניים, שהיו מסבבין את המלך, ובכל שערי החומות צווה לפזר ממון, ויותר שהיה החומה לפנים פזרו הון יותר, כדי לראות זריזות וחשק בני המדינה, איך כל אחד מתחזק ומזרז עצמו לבוא אל המלך, ויש שחזרו אחר שקבלו ממון בשערי החומות, ויש שחזר בשער השני ויש בשלישי וכו', ומעט מזעיר שלא נכנס בליבם חשק הגשמי לאסוף הון כי אם לבוא אל המלך ואחר כמה טרחות שבאו אל המלך ראו שאין שום חומה ומחיצה כי אם אחיזת עיניים.

והנמשל מובן, שהמלך [...] ברוך הוא מסתתר בכמה מחיצות וחומות של ברזל, והמחיצות הוא מחשבות זרות וביטול תורה ותפילה [...] אמנם אנשי דעת היודעים שכל מחיצות וחומות ברזל וכל לבושין וכיסויין הוא עצם מעצמותו יתברך שמו, דלית אתר פנוי מיניה, אם כן אין זה הסתתרות אצלו^[1].

בעל התולדות מבהיר כאן כי התפיסה הרואה בא-לוקות משהו שיורד לעולם, שמפציע לתוכו טיפין טיפין לפי מידת השפע שאדם מוריד לעולם בעבודת ה' שלו, אינה אלא "אחיזת עיניים". התפיסה הקבלית שרווחה בעולם היהודי עד לחסידות, תפיסה של ירידת שפע, אינה לוכדת את המציאות כפי שהיא. היא אינה נכנסת אל החדר הפנימי ביותר. מי שנכנס אל החדר הפנימי, רואה שהכל א-לוקות. אין חומה ואין מחיצה ואין ירידת שפע. הכל הוא שפע א-לוקי, בלי דרגות ובלי השתלשלויות.

גם ר' מנחם נחום מצ'רנוביל ממשיך קו זה בספרו "מאור עיניים", אחד מספרי היסוד של החסידות. הוא כותב:

רק שתדע שהכל הוא השם יתברך, ומחשבתך ודיבורך וכל חיותך הוא א-לוהות, וזהו מאמר רבותינו ז"ל: "לא יהיה בך א-ל זר" – איזהו אל זר שהוא בגופו של אדם, זה יצר הרע. "רצונו לומר; לא יהיה בך א-ל זר, הא-לוהות שבך לא יהיה זר ומפרש ממך שהוא א-לוהות שלא תהא סבור שאתה הוא החכם, רק שתדע שהכל הוא א-לוהות^[2].

מעיקרון זה נגזרות השלכות רבות שעיצבו את עולמה של החסידות ואשר משפיעות באופן ישיר על דרכי ההנהגה של החסידים. ברצוני לעסוק באחד מן הרעיונות העומדים במרכז ההגות החסידית: הצדיק.

מעמד הצדיק בחסידות

בשנים האחרונות התפרסמו בציבור הנהגתה ודבריה של אחת מחצרות חסידות ויז'ניץ בימינו, המייחסים לאדמו"ר תארים שנהוג לייחס לקב"ה. באחד המקורות שפורסמו נכתב:

שהרבי הקדוש אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף, נערץ ונקדש מעל לכל דמות ודמיון [...] לבדו ימלוך מלך ונשגב רבינו הקדוש לבדו, כי המלכות שלך הוא, ואנו קרוצי חומר זוכים בזכייה נשגבה ומתנת חנים ממש לעבדו בלבב שלם^[3].

כיוצא בו, נאמר שם כי על הצעיר החסידי לשנן בכל עת "שיויתי הייליגער רבי לנגדי תמיד". כשהתפרסמו הדברים הם גרמו לזעזוע בחוגים מסוימים (בצדק, כפי שאבהיר בהמשך), שהיה נדמה להם כי זהו צעד אחד יותר מדי. אולם אם מעיינים בשורשים הרעיוניים של החסידות מגלים כי גם אם הניסוחים הללו מעט קיצוניים, הם יושבים בהחלט על תשתית תיאולוגית חזקה.

אחת המסקנות הרדיקליות ביותר מהעמדה שההוויה כולה מלאה בא-לוקות ואין מציאות הפנויה ממנו ("לית אתר פנוי מיניה") היא שהאדם עצמו הוא חלק אֵלֹה כפשוטו ממש. לא רק העולם החומרי שמחוץ לאדם הוא א-לוקות אלא גם האדם עצמו.

מדוע בכל אופן נדמה לנו שיש הבדל בין האדם לבין א-לוקים? הסיבה נעוצה בדמיון, בעולם האשליות שאנו חיים בו. מרבית האנשים חיים בתוך המציאות המדומה שתיאר בעל התולדות, ועל כן הם בתוך המחיצות המבדילות בינם לבין א-לוקים. הם חיים עם ה"אל זר" בתוכם, וחושבים שהקב"ה נמצא מחוצה להם.

המסקנה המיידית המתבקשת מתובנה מרעישה זו היא שאדם שהצליח להתעלות מעל למציאות המדומה שבה נראה כי אין כביכול נוכחות א-לוקית, מגלם בעצם הווייתו את נוכחות הא-ל. משום כך מתבקש כי היחס כלפיו יהיה כמעין היחס שבני האדם מתייחסים לא-ל עצמו. אם זה בהתבטלות מוחלטת לדמותו, בהידבקות בו, בציות עיוור להוראותיו ובנהייה אחריו. וכפי שכותב ר' שלמה מרדומסק: "אכן מראשית בריאת העולם כן עלה ברצונו ית"ש להיות צדיק מושל וכו' [...]. והצדיק יסוד עולם הוא האמצעי אשר על ידו יבוא הישועה לתקן שרשו למעלה^[4]".

תובנה זו מבהירה את היחס לצדיק בכתבי ר' אלימלך מליז'ענסק, דמות בולטת נוספת בעולמה של החסידות: "ונראה דכבר כתבנו דהצדיק הוא המשפיע לישראל את שלש אלה: בני חיי ומזוני^[5]". ו"הצדיק המקבל השפעה מלמעלה, והוא משפיע לכל, גם לשאינו הגון ומוכשר לקבל, אף על פי כן הוא משפיע לו. ונמצא שההשפעה שהצדיק משפיע, אינו אלא כגומל חסד עם כל העולם, שהוא מקבל ההשפעה מלמעלה ומחלק לכל^[6]". לעתים, כדי להשפיע, מוטל על הצדיק אף לעבור עברה:

השפע אינו כי אם על ידי הצדיק המשפיע. והצדיק אשר הוא רוצה להשפיע לבני אדם, צריך הוא לדבק עצמו עמהם כדי להשפיע כל דבר הצורך [הצריך] לטובתם. כי מי שרוצה לעשות איזה טובה לחברו, אינו יכול לעשות לו הטובה בשלימות כי אם על ידי שידבק עמו באחדות גמור. ואם כן – הצדיק צריך לדבק עצמו בכל ישראל כדי להיטיב להם. ואיך הוא עושה עם הבעל עבירה חלילה? הלא אף שהוא בעל עבירה אף על פי כן, צריך להשפיע ולחיות, ואיך יתקשר הצדיק עמו? לזה אמרה הגמרא גדולה עבירה לשמה, שהצדיק עושה גם כן איזה עבירה, אלא שהוא לשמה, ועל ידי זה יכול להתקשר עם הבעל עבירה גם כן ויטיב לו^[7].

ר' נחמן מברסלב, שדמותו ומשנתו קיבלו חיים מחודשים בתקופה האחרונה, מדבר גם הוא רבות על חשיבות הצדיק. באחד המקומות, הוא מעמיד את עבודת ה' כולה על הקשר לצדיק, ומחייב מכך ביטול גמור אליו:

העיקר והיסוד שהכל תלוי בו, לקשר עצמו להצדיק שבדור, ולקבל דבריו על כל אשר יאמר כי הוא זה, דבר קטן ודבר גדול. ולבלי לנטות חס ושלום מדבריו ימין ושמאל, כמו שאמרו רבותינו זיכרונם לברכה (ספרי פרשת שופטים): 'אפילו אומר לך על ימין שמאל' וכו'. ולהשליך מאתו כל החכמות, ולסלק דעתו כאלו אין לו שום שכל בלעדי אשר יקבל מהצדיק והרב שבדור. וכל זמן שנשאר אצלו שום שכל עצמו, אינו בשלמות, ואינו מקושר להצדיק^[8].

לאור דברים אלו, גישתם של אותם חסידי ויזניץ' שהוזכרו למעלה לא נשמעת רחוקה כל כך מעקרונות היסוד של החסידות. יתכן כי לאוזן של חניכי עולם הישיבות הליטאי רעיונות אלו נשמעים זרים, אך לא כך הוא לאוזן החסידית.

הסכנה בייחוס א-לוקות לאדם

במסורת היהודית המקובלת אנו למדים השכם והערב כי "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". האדם, אף הנעלה ביותר, מורכב מרע ומטוב. על התנהגותו משפיעים חשקים חיוביים ושליליים, ואין אדם אשר יכול להאמין בעצמו עד יום מותו^[9]. התורה והנביאים מלאים תוכחות על חטאים של האנשים הגדולים והנעלים ביותר. חז"ל אומרים כי "אלמלא בא הקב"ה עם אברהם יצחק ויעקב בדין, אין יכולין לעמוד מפני התוכחה^[10]". בעיני התורה, איש אינו יכול לומר "זיכיתי כפי".

ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק כותב ב"משך חכמה" כי חטא העגל אינו אלא זה – ייחוס בני ישראל קדושה עצמית למשה, כביכול הוא עצמו ביטוי של הא-לוקות:

התורה והאמונה המה עיקרי האומה הישראלית וכל הקדושות א"י וירושלים כו' המה פרטי וסניפי התורה ונתקדשו בקדושת התורה, ולכך אין חילוק לכל עניני התורה בין במקום בין בזמן והיא שוה בא"י ובחו"ל [לבד מצות התלויים בארץ] וכן הוא שוה בין לאדם הגבוה שבגבוהים, משה איש הא-לקים להשפל שבשפלים, ואם יעבור אחד מהמה על אחת ממצות ד', דת אחד לו [...] והמה כאשר ראו כי בושש משה נפלו מאמונתם ובקשו לעשות להם עגל ולהוריד על הצורה ההיא רוח ממעל ולשפוט ע"ז

כי הוא מרכבה לא-לקות והוא המשגיח בעולם השפל והוא העלם ממצרים וזה הי' גם חטא עגלי ירבעם.

עקרון היסוד של התורה הוא החילוק בין האדם לבין הקב"ה, חילוק העושה את כל האנשים לשווים בפני החוק, כלומר בפני התורה. אין לצדיק פריבילגיה לעבור "עברה לשמה" חלילה. הוא מחויב במצוות בדיוק כמו כל אדם אחר. הוא נתון תחת החוק הא-לוקי ואינו א-לוקות בפני עצמו. אולם ישראל שיבשו וראו את משה בתור ביטוי עצמי של הא-לוקות:

וע"ז צווח משה ככרוכיא, האם תדמו כי אני ענין ואיזו קדושה בלתי מצות ד', עד כי בהעדר כבודי עשיתם לכם עגל, חלילה גם אני איש כמוכם, והתורה אינה תלויה בי, ואף אם לא באתי הייתה התורה במציאותה בלי שנוי חלילה, והראיה כי ל"ח שנה שהיו נזופים במדבר לא היה הדבור מתייחס למשה ואל תדמו כי המקדש והמשכן המה עניינים קדושים בעצמם, חלילה, השי"ת שורה בתוך בניו, ואם המה כאדם עברו ברית, הוסר מהם כל הקדושה והמה ככלי חול באו פריצים ויחללוה וטיטוס נכנס לקה"ק וזונה עמו ולא ניזוק, כי הוסר קדושתו. ויותר מזה הלוחות מכתב א-לקים, גם המה אינם קדושים בעצם רק בשבילכם, וכאשר זנתה כלה בתוך חופתה המה נחשבים לנבלי חרש ואין בהם קדושה מצד עצמם, רק בשבילכם שאתם שומרים אותם. סוף דבר אין שום ענין קדוש בעולם ויוחס לו העבודה והכניעה, רק השי"ת שמו הוא קדוש במציאותו המחויבת ולו נאווה תהלה ועבודה^[11].

ה"משך חכמה" מדגיש מצד אחד את ההיבט הרעיוני של ההבחנה שבין האדם לא-לוקים ואת העיקרון שאין בעולם דבר הקדוש מצד עצמו, כלומר העולם הוא חול מצד עצמו, ורק היחס אל הקב"ה, שנתפס כאן בוודאי חיצוני לעולם עצמו, הוא המקדש את הדברים ביחס לאדם. אולם הוא מדגיש שוב ושוב כי עיקרון זה אינו רק רעיון מטפיזי, יש לו השלכה מוסרית חשובה מאד: "גם אני איש כמוכם, והתורה אינה תלויה בי, ואף אם לא באתי הייתה התורה במציאותה בלי שנוי חלילה." ההבחנה בין האדם לבין א-לוקים מלמדת שכל אדם יכול למעוד, ולכן גם הענק שבענקים צריך לכפוף את עצמו לתורה ולראות בעצמו איש ככל האנשים.

ואכן, לא חסרות דוגמאות היסטוריות לדמויות מרכזיות בעולמה של היהדות, שחרף גדלותן התורנית חטאו ונכשלו בעוונות חמורים. די אם נזכור את דואג האדומי, אחיתופל, שאול המלך, דוד, יוחנן כהן גדול שנעשה צדוקי בסוף ימיו, כדי להבין כי לא לעולם חוסן, וכי החשש מפני נפילתו של האדם, כל אדם, בחטא, אורבת תמיד. ויתרה מזו, מלמדים חז"ל, שכל הגדול מחברו יצרו גדול הימנו. הגדולה אינה הגנה מפני החטא.

תובנה זו דורשת מאתנו ביקורת מחושבת מחד גיסא וקפדנית מאידך גיסא לגבי הגבול שניתן להעריך אדם ולהתבטל כלפיו. כל קריאה להתבטלות מוחלטת לבן אנוש עלולה להיות הרת אסון לא רק עבור הדמות שבה מאמינים אלא גם עבור כל קהל מאמיניה, ויותר מכך, לעולם התורה כולו. שכן טעויותיו של אדם שאליו מתבטלת קהילה שלמה עשויות לסחוף ציבור גדול של אנשים הרואים במעשיו מודל לחיקוי, ובכך בעצם להעצים את עומק הנפילה מחטא פרטי לציבורי. וכאמור, לעתים רבות, עצם ההערצה הציבורית הבלתי מסויגת, היא העלולה להוביל את מושאיה לנפילה, מחמת יצירתה של התחושה המדומה של אדם שאינו כפוף לאף מרות ומערכת חוקים.

אם נלך בדרכו של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, משפיע חסידי חשוב נוסף, ונלמד זכות על ישראל, נאמר כי מרכזיות הצדיק בראשית החסידות נועדה להמון העם. בתקופת כינונה של החסידות ובתחומי פעילותיה היו רבים שלא זכו להשכלה תורנית, וכדי לחבר אותם ליידישקייט נדרשה עבורם דמות מרכזית שתרום אותם ותנחה אותם באופן כולל ומקיף. ניתן לומר כי דיבורים כשל ר' אלימלך מליז'נסק ושאר משפיעים חסידיים על חשיבות הצדיק לא טשטשו אצלם חלילה את התודעה שהם שוכני בתי חומר המועדים לחטא ככל אדם. לא היה זה אלא כדי לקרב אל התורה והעבודה את שומעי לקחם, דרך החיבור העמוק אל בית מדרשם. אולם כיום שבתי הכנסת ובתי המדרש מלאים מפה אל פה, אין סיבה להמשכת האדרת האישיות הרדיקלית הזו, אשר אחריתה מי ישורנה. כדי לקרב את ישראל לאביהם שבשמים עלינו לזכך את דעתם ולא לבטלה חלילה.

[1] בן פורת יוסף, צד ע"א. ובאופן דומה בתולדות יעקב יוסף, פרשת בראשית.

[2] עמ' קמב, קמג. וראה עוד שם עמ' רנד ושז שח, ובצוואת הריב"ש, טז ע"א.

[3] בחוברת הדרכה לצעירים "השיטה הקדושה."

[4] תפארת שלמה, ח"ב קסא.

[5] נועם אלימלך ט.

[6] שם לה.

[7] שם ע.

[8] ליקוטי מוהר"ן ח"א תורה קכג.

[9] ראה ברכות כט.

[10] ערכין יז.

[11] משך חכמה, שמות לב, יט.